

Diskuze

ZAMYŠLENÍ NAD NĚKOLIKA OTÁZKAMI NAŠÍ NOVODOBÉ HOSPODÁŘSKÉ HISTORIOGRAFIE A POZNÁMKY KE DVĚMA PODOBNÝM RECENZÍM STEJNÉ PUBLIKACE OD A. DOLEŽALOVÉ

Václav Průcha¹

V *Politické ekonomii* č. 3/2012 vyšla pod názvem *Hospodářské dějiny nebo dějiny hospodářství?* recenze knihy Václava Průchy a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992* od docentky VŠE Antonie Doležalové.² Ještě obsáhlejší je její dřívější recenze v *Soudobých dějinách* č. 3/2011 nazvaná *Taková byla doba*. Od konce války do konce Československa pohledem hospodářských dějin, s. 437–448. Převážná část textu v PE je výtahem z recenze v *Soudobých dějinách*, většinou s doslovnými formulacemi.

Když si devítičlenný autorský kolektiv stanovil úkol zpracovat syntetickou monografii o hospodářském a sociálním vývoji Československa za celé období jeho existence, byl si vědom obtížnosti tohoto úkolu. Mnoho otázek nebylo do té doby detailněji zpracováno, časový odstup zejména od 70. a 80. let byl nevelký, mnohé údaje byly nevěřejné, hodnocení událostí a historických procesů jednotlivými hospodářskými historiky se až diametrálně lišilo a mimo sféru historiografie (někdy i uvnitř ní) převažoval pohled na různé vývojové etapy černými nebo růžovými brýlemi. Autoři vstupovali do „jamy lvové“ a mohli očekávat kritiku zprava i zleva, věcnou i povrchní. Tím spíše, že do osnovy monografie byly zahrnuty i mezní discipliny, od statistiky přes

---

1 Tento text byl projednán se všemi žijícími autory obou dílů a jde tedy o stanovisko celého autorského kolektivu.

2 Bibliografický údaj podtitulku recenze je nepřesný. Kniha má 2 díly (to se zmiňuje až dál v textu), přičemž uvedený rok vydání 2009, rozsah 1002 s. a ISBN 978-80-7239-228-5 se vztahují jen na II. díl (1945–1992). I. díl zahrnuje období 1918–1945 a vyšel rovněž v nakl. Doplněk, Brno 2004, 579 s. ISBN 80-7239-147-X. Autory II. dílu jsou vedle vedoucího autorského kolektivu prof. Ing. Václava Průchy, CSc. prof. PhDr. Jana Geršlová, CSc., † prof. JUDr. František Vencovský, doc. Ing. Alena Hadrabová, CSc., doc. PhDr. Lenka Kalinová, CSc. a doc. RSDr. Zdislav Šulc, CSc. Spoluautoři I. dílu jsou vedle Průchy, Geršlové, Hadrabové a Kalinové též † prof. Ing. Jozef Faltus, CSc. z Bratislavy, prof. PhDr. Alice Teichová, CSc. z Cambridge/UK a prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

vývoj techniky, historickou demografií a sociologií, regionální problematiku, školství a zdravotnictví až k životnímu prostředí.

Otevřenost alternativním přístupům a dalšímu poznání je vyjádřen v předmluvě (s. 20): „Posuzování minulosti nese pečeť rozdílných světonázorových východisek a sociálních, politických, skupinových, nacionálních i jiných motivací. Spory nevznikají jen ze schopnosti či neschopnosti brát v úvahu dobové souvislosti; posuzovatelé minulých dějů bývají pod tlakem ideologického ovzduší, převažujících názorů a někdy se uchylují i k autocenzuře ... Není reálné očekávat, že hospodářská historiografie dospěje k jednotnému hodnocení minulých jevů a procesů, i když není v budoucnosti vyloučeno sblížování stanovisek. Autoři usilují o vyvážený pohled a snaží se vyhnout indoktrinačním hodnocením“. A v závěru předmluvy (s. 24): „Předkládáme čtenářům své pojetí hospodářských a sociálních dějin Československa v naději, že vyvolá zájem o hlubší poznání této historické disciplíny. Autoři uvítají kritické připomínky k textu a jsou si přitom vědomi toho, že výhrady – vedle věcných nepřesností a opomenutých problémů – mohou vycházet i z rozdílných světonázorových pohledů na minulý vývoj“.

Odkazy na obě recenze jsou v našem příspěvku označeny zkratkou PE nebo SD/strana, odkazy na knihu jen s uvedením strany. Doslovné citace z recenzí jsou otištěny kurzivou a bez uvozovek.

Autoři knihy očekávají od recenzí věcné připomínky k textu a náměty pro další výzkum. K tomu obě recenze A. Doležalové nijak nepřispěly a vyvolávají proto smíšené pocity. Recenzentka hodnotí II. svazek monografie (PE/420, 422) jako dílo *zcela mimořádné svou informační hodnotou, šíří období, ... vynikajícím způsobem zpracovaných tabulek a poznámkového aparátu ... Neexistuje v této chvíli jiná kniha, která by s touto snesla srovnání*. A recenze v SD/448 končí slovy: *Každé téma z poválečných hospodářských dějin je třeba nejprve prověřovat s ní. Svým studentům, kteří se mě budou ptát na detaily, jež nebudu znát, budu říkat: „Podívejte se do Průchy, tam najdete všechno“*.

Na druhé straně uvádí autorka recenze velký počet kritických připomínek, po jejichž posouzení jsme dospěli k závěru, že je nelze akceptovat³ (k závěrečné 4. kapitole 1989–92 se A. D. nevyjadřuje). Recenzenti mívají náročnou práci zejména při hodnocení rozsáhlých děl, která ne vždy celá přečtou. Měli by se však seznámit aspoň s těmi pasážemi, které kritizují, a před připomínkami týkajícími se návaznosti na léta 1918–45 i s I. dílem knihy. *Čtenář neví, co jsou VĚJ* (PE/420, SD/441) – přitom vysvětlení jejich podstaty i měnících se forem od vytvoření v roce 1958 až k převodu na státní podniky v lednu 1989 je věnováno 7 stran (380–382, 760–763). *Vítězné srovnání* velikosti čs. VĚJ se západními podniky je převzato od britské autorky A. Teichové, a ocitován je i její poukaz na rozdíly koncentračního procesu v socialistické a tržní ekonomice, tedy právě to, co A. D. postrádá. Navíc srovnání VĚJ s podniky na Západě upřesňujeme komparací s mnohem menšími čs. národními podniky. V SD/445 recenzentka pokládá *za diskutabilní analytickou a informační hodnotu*

3 Nesouhlasíme i s řadou bodů v obšírnější recenzi v SD, které nebyly přetištěny v PE, a jimiž se v tomto textu až na několik výjimek nezabýváme.

pasáží o ekologické problematice (jde o celé subkapitoly, autorka A. Hadrabová), což konkretizuje slovy, že se zde *konstatuje*, ale *nikde se blíže nevysvětluje*, co se myslí *návazností na tradici z minulosti* v ochraně přírody. V I. dílu je podrobný výklad této otázky doveden hluboko do minulosti, až k ochraně medvědů na Šumavě (1781), vyhlášení Žofinského pralesa za chráněné území (1838, dvacet let před Boubínským pralesem) a 26 rezervacím při vzniku ČSR.

Autorka požaduje objasnění obsahu dobově podmíněných pojmů a ekonomických ukazatelů, které mohou být zejména mladší generaci nejasné. Jmenuje jich řadu, ačkoliv všechny vysvětleny jsou – zpravidla poprvé, kdy se v textu objevují. Autoři monografie věnovali této věci hodně místa i s rizikem zatížení výkladu odbočkami. Některým společenskovědním pojmům se nelze vyhnout, protože by je bylo nutno opakovaně nahrazovat dlouhým vysvětlováním. *Chybějící* objasnění termínů lze najít v případě *lidové demokracie* na s. 37, obsahovému vymezení, formám a etapám *socializace* jsou věnovány celé subkapitoly v 1. a 2. kapitole, *akumulace* viz s. 395 a 398, *investice, výrobní a nevýrobní fondy* s. 407–408, *palivoenergetický komplex* s. 449, *rozlišení tržní a netržní složky zemědělské výroby* s. 431, *hmotná společenská spotřeba* (včetně vymezení vůči nevýrobní spotřebě a osobní spotřebě) s. 642–643. Termín *ztráta dynamiky národního hospodářství (typický pro marxistickou ekonomii)* nemusí ještě znamenat hospodářskou krizi, ale třeba jen zvolnění dynamiky růstu. Řada upřesňujících poznámek je otištěna pod tabulkami. Požadavek zaměnit v knize používaný termín *pracovní síly za zaměstnance* naznačuje, že A. D. považuje za zaměstnance i soukromě hospodařící rolníky, živnostníky a jiné samostatně hospodařící osoby. Nelze vyhovět přání vysvětlit pojem „*akumulace ve prospěch nevýrobní spotřeby*“ (s. 398), protože akumulace nebyla určena na nevýrobní spotřebu. V SD/446 postrádá recenzentka vysvětlení termínu *hydrochemická metoda těžby (uranu)* na s. 768. To už připomíná slepotu, protože technologie podzemním loužením je detailně popsána, je dokonce vyčísleno, že do půdy bylo do roku 1990 vtačeno 3 735 tis. tun kyseliny sírové (asi 13 % čs. výroby), že v podzemí kolovalo kolem 40 milionů m³ roztoků škodlivin a zmíněna je pochopitelně i devastace okolního prostředí.

1. Poplatnost textu marxismu (případně marxismu-leninismu)

Autorka obou recenzí vystupuje jako expert na marxismus⁴ a podle slov v širším úvodu recenze se *kriticky zaměřuje ... na vliv marxistických stereotypů při hodnocení vývoje československého hospodářství*. Ve skutečnosti jen ideologicky známkuje bez

4 Současná, relativně bohatá levicová odborná literatura, domácí i zahraniční, věnovaná ekonomické teorii K. Marxe a jeho následovníků, analýze hospodářské politiky socialistických zemí a příčinám neúspěchu tohoto historického experimentu, je pro A. D. „terra incognita“. Z nedávné doby je možno jmenovat práce Miloslava Ransdorfa, patrně dnes našeho nejzasvěcenějšího znalce díla K. Marxe (zejména *Nové čtení Marxe*, 1. a 2. vydání 1996 a 2010, *Ekonomika pro člověka*, 2010 – další knihy viz www.ransdorf.com, dokončené a vydané publikace), dále např.: Heller, Josef, Neužil, František a kol. *Kdopak by se Marxe bál?* Futura, Praha 2011, 558 s. nebo ze zahraničních prací Judt, Tony: *Zle se vede zemi*. Rybka Publisher, 2011.

schopnosti věcné argumentace a u nahodile vybraných pojmů si ani nevšímá, v jakém kontextu a s jakými výhradami je autoři používají. Píše, že *kritické výhrady mohou být zapříčiněny marxistickým přístupem, kterým se prof. Průcha netají* (kde to lze v knize najít? pozn. V. P.). Posuďme, co mají společného s „marxistickým hodnocením a stereotypy“ následující otázky (PE/421, téměř shodně SD/446–447): *Z marxistické pozice vyrůstá hodnocení sociálního pojištění, mzdové politiky, podpory vědeckých a kulturních institucí, nejednoznačné pojmání role soukromého sektoru (různě v různých obdobích a sektorech), ale také nepřesný výklad některých jevů*. Tyto jevy konkretizuje:

- *Daň z obratu vyložená jako novinka socialistické daňové soustavy existovala už za první republiky od roku 1919*. V prvním dílu monografie je popsána nejen existence této daně, ale je kvantifikován i její význam jako nejdůležitějšího zdroje prvorepublikových příjmů státu z daní a dávek; v letech 1929–37 její podíl stoupal z 20 na 25 % příjmů. V II. dílu se tato daň objevuje nejprve v poválečných letech (včetně názoru B. Spáčilů z r. 1946 na její úskalí na s. 242), a poté když byla po několikaletém přerušení znovu zavedena od ledna 1953, kdy spolu s devíti jinými daněmi tvořila součást nové daňové soustavy.
- *Státní statky vykládané jako novinka při organizaci zemědělství existovaly už za první republiky od roku 1919*. Opět v I. dílu se lze dočíst, že státní statky tvořily po vzniku ČSR součást podniku Státní lesy a statky, že se výměra jimi obhospodařované půdy rozrostla během pozemkové reformy na 930 tis. hektarů, z čehož pětina připadala na zemědělskou půdu.
- *Národní divadlo převzal a výhradně financoval stát už za první republiky od chvíle, co ho v roce 1928 znárodnil*. Má to být vyvrácení našeho tvrzení, že družstva v kulturní sféře byla v letech 1951–54 likvidována a financování kulturních institucí plně převzal stát (s. 345). Na naší formulaci (jde o jedinou zmínku o Národním divadle v celé knize) není třeba nic měnit, odpovídá skutečnosti.⁵
- *Definiční linie kolaborace s nacistickou okupační mocí vede mezi „velkoburžoazii“ a „těmi, co si vydělávali na holé živobytí“, a tím je argumentováno ve prospěch poválečných konfiskací majetku*. Tento argument je uváděn jen jako jeden při výčtu početných motivací pro i proti znárodnění velkého kapitálu.⁶
- *Existence Tuzexu a platebních poukázek (bonů) je vysvětlována pozitivní snahou státu, aby ti, co získali peníze v zahraničí, je neutráceli v zahraničí*. V textu se nehodnotí, byla-li tato snaha pozitivní nebo ne, ale zná-li autorka jiný hlavní motiv k zavedení tuzexových bonů, zapoměla ho uvést.

5 Národní divadlo bylo družstvem od 8. března 1880 do výmazu z rejstříku 26. 3. 1952. Od doby, kdy bylo podle A.D. v roce 1928 „znárodněno“, zasedala v představenstvu „Družstva Národní divadlo“, stejně jako dříve, celá plejáda předních kulturních činitelů, např. Karel Čapek v letech 1924 až 1938. V roce 1944 přešla do kompetence družstva další tři pražská divadla.

6 Uvedené dilema je rozebráno v I. dílu monografie, s. 564.

- *Z marxistické pozice vyrůstá hodnocení sociálního pojištění, mzdové politiky, podpory vědeckých a kulturních institucí.* Nedozvíme se, co se pod tímto výrokem skrývá, protože v monografii (jde o text L. Kalinové) je např. mzdová politika hodnocena značně kriticky a podporu vědeckých a kulturních institucí je třeba ocenit (např. o vznik Akademie věd usilovalo od Purkyněho několik generací vědců a síť operních scén nebo filharmonii patřila k nejhustším na světě; zejména na Slovensku byl rozvoj vědy a kultury impozantní).
- Je vyslovena *pochybnost o společenském konsenzu v otázce znárodnění kinematografie* (předbíhalo časově hlavní znárodnovací dekrety). Z dobové literatury je možno zjistit, že to byl spontánní požadavek velké části kulturních pracovníků, kteří chtěli skončit s komercializací na tomto úseku, s preferencí povrchní filmové tvorby a s diktátem soukromých provozovatelů kin při výběru promítaných filmů.⁷ Osnovu dekretu připravila již exilová vláda. Zmíněný film Jan Roháč z Dubé je zmíněn proto, že to byl v roce 1947 první čs. celovečerní barevný film. Ostatně sociální legitimizaci tohoto aktu napomohly i aféry a aktivity špičkových hereček, herců a provozovatelů ateliérů, jež se pohybovaly na hraně kolaborace či dokonce až za ní. Hojně styky s nacistickou elitou, berlínskou i protektorátní, je v očích veřejnosti kompromitovaly.

Jestliže hodnocení uvedených událostí, podle našeho názoru nestranné a povětšinou jen prostě konstatující, *vyrůstá z marxistické pozice*, bylo by zajímavé se dozvědět, čím by se lišil jejich výklad z nemarxistické pozice. Marxistický přístup se podle A. D. *projevuje také ve formulaci diskutabilních tezí, např. v otázce poválečných konfiskací* (míní se zřejmě znárodnění, pozn. V. P.); jde o požadavek znárodnění v duchu Marxovy teorie nadhodnoty – vrátit do rukou lidu velký kapitál, který je akumulovanou nadhodnotou. Pozorný čtenář zjistí, že je to stejně jako u výše uvedené kolaborace velkoburžoazie jen další z mnoha argumentů rozvedených v knize na několika stranách ve prospěch znárodnění i proti němu, včetně různých představ o jeho rozsahu, formě a časovém postupu. Vedle sebe defilují stanoviska tehdejších politických stran, prezidenta Beneše, předsedy odborů A. Zápotockého, stejně jako obavy nebo výhrady J. Hejdy či ministrů Čs. strany lidové. Autoři knihy pokládali za poctivé seznámit čtenáře nejen s obsahem dekretů, ale i s tím, jak se rodily a vyhraňovaly představy o znárodnění (někdy i s jiným názvem) v domácím a zahraničním odboji i v poválečných diskusích až do vyhlášení prezidentských dekretů.

Kritizovaný termín *přechodné období od kapitalismu k socialismu* může být diskutabilní vzhledem k nejasnosti pojmu socialismus, ale nenašli jsme jinou termino-

7 S odstupem několika desetiletí prohlásila v interview pro *Právo* (27. 5. 2001) filmová režisérka Věra Chytilová: „Čeští filmaři pochopili už v roce 1945: že bez státní podpory můžete točit různé líbivé škváry, ale když chcete udělat film, který se nepodbízí, ušoupete si při shánění peněz nohy ... Nám tehdy v tom boji o Barrandov šlo hlavně o český film jako takový, o budoucnost filmařské generace“. A o situaci v roce 2001: „My máme skutečně pozoruhodný primát: jsme jediný stát v Evropě, ve kterém film nemá sebemenší státní podporu!“

logickou zkratku pro vyjádření procesů, v nichž se do konce 50. let proti výchozímu stavu z let 1945–48 kvalitativně změnily vlastnické vztahy, třídní a sociální struktura společnosti i celá ekonomika včetně mechanismu řízení a plánování. *Samotný termín marxismus je nepřesný ... Po druhé světové válce není možné mluvit o marxismu, nýbrž o marxismu-leninismu jako vědecké teorii, jejímž jediným potvrzením vědeckosti byla praxe v Sovětském svazu* (PE/422).

K tomu je třeba připomenout, že k dobové terminologii přistupujeme kriticky. Na s. 268–269 hovoříme o „stalinské deformaci ekonomické vědy“ v souvislosti se Stalinovou prací *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*, zmiňujeme se o nejasnosti kritérií cíle vytyčeného na léta 1956–60 „dobudovat materiálně-výrobní základnu socialismu“, stejně jako o rezervovaném přijetí sovětských utopických proklamací z konce 50. let čs. stranickým vedením (Chruščovovo „ještě dnešní generace bude žít v komunismu“ a jiné výroky). Na s. 250–251 poukazujeme na to, jak „v dobové teorii i oficiálních projevech“ byly při charakteristice vývojových etap „příznačné časté názorové posuny, obsahová a terminologická nejednotnost, mlhavé formule, idealizace dosaženého stupně vývoje a přebírání sovětských dogmat“. To se týkalo „takových označení, jako dovršování výstavby socialismu, přechod k vyspělé socialistické společnosti, etapa všestranného rozvoje socialistické společnosti nebo budování základů komunistické společnosti“. Je tam i dovětek, že od poloviny 60. let se o přechodu ke komunismu již téměř nemluvílo. Nikde neztotožňujeme období vlády KSČ s komunismem, jak se to objevuje v recenzi (*období od konce druhé světové války přes období komunismu až do rozdělení Československa...*, PE/419). Taková nevědecká charakteristika, rozšířená zejména v žurnalistice, je u A.D. asi jen terminologickým úletem; autoři knihy používají pouze termín komunistické režimy ve smyslu režimů v čele s komunistickými stranami.

Vymezení marxistického pojetí hospodářských dějin by si zasloužilo věcnou diskusi, která by měla např. vyjasnit, co se vlastně pod ním rozumí, jaká jsou jeho teoretická východiska, jaký byl vztah mezi teorií K. Marxe a V. I. Lenina a realizovanou hospodářskou politikou, jak se v přístupu k ekonomice lišily jednotlivé postmarxovské školy od K. Kautského a jeho současníků až třeba k P. Lafarguovi, A. Gramscimu nebo G. Lukácsovi, zda lze za marxistický přístup pokládat apologetiku konkrétní politiky komunistických stran nebo naopak kritiku tehdejší hospodářské politiky a jejích výsledků v praxi.

2. Hospodářské dějiny nebo dějiny hospodářství

Tomuto tématu, které je nadpisem recenze v PE, věnuje autorka jediný odstavec (s. 422). Klade si otázku, zda v *monografii jde o hospodářské dějiny nebo dějiny hospodářství*. Místo zkoumání geneze a dlouhodobého vývoje vědecké disciplíny nastoluje záměnou pořadí substantiva a adjektiva pseudovědecký problém. Uváděné rozdíly jsou pak pochopitelně nepřesvědčivé a nepřijatelné. *Dějiny hospodářství*, kam A. D. řadí i recenzovanou knihu, charakterizuje jediným rysem – *popisem stavu hospodář-*

ství. Další rysy je možné jen dedukovat z rozdílnosti od „hospodářských dějin“ (v nich převažuje aspekt analytický, ekonomie je ... vždy více respektována a aplikována jako teorie lidského jednání, a statistická data jsou využívána pro sledování dlouhodobých trendů a zobecnění závěrů. Dále to je hledání odpovědi na otázky, jak se lidé rozhodují a co jsou klíčové faktory ovlivňující proces rozhodování: industrializace se zkoumá s proměnou elit, ekonomický růst v souvislosti s klimatickými změnami nebo lidským kapitálem, statistiky sociálního vývoje napomáhají vysvětlení proměn každodennosti.

Z terminologického hlediska se v mnoha zemích používá jen pojmenování „hospodářské dějiny“ (Wirtschaftsgeschichte, Economic history, l'Histoire économique, Ekonomičeskaja istorija, polská Historia gospodarcza, srbochorvatská Ekonomska historija aj.). V ČR (a také v SSSR) se zhruba do přelomu 50. a 60. let objevovaly dva termíny – vedle „hospodářských dějin“ (ve starších publikacích „dějiny hospodářské“ nebo „hospodářský dějepis“) také „dějiny národního hospodářství“. Pod tímto názvem se vyučovaly zpočátku hospodářské dějiny na VŠE v Praze a Bratislavě, a byly tak nazvány i příslušné katedry. Neexistoval však žádný předěl v obsahu pojetí oboru. V knize Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin, sv. 1. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru (red. Z. Jindra, Karolinum, Praha 1997) se používá výlučně termín „hospodářské dějiny“. Je zde osvětleno i osamostatnění této vědní disciplíny v 19. století a utváření její koncepce.

I starší díla o hospodářských dějinách se zabývají tím, co je podle A. D. rysem až současné etapy vývoje vědní disciplíny. Autoři prací vydaných ještě před první světovou válkou sice důkladně popisovali národní hospodářství s jeho odvětvími, měnou, financemi, cly, burzami apod.,⁸ ale byli by překvapeni tvrzením o absenci nebo podceňování analýzy (někdy chyběla spíše syntéza) nebo dlouhodobých statistik, k jejichž vypracování naopak vydatně přispěli. Pro vývoj moderní hospodářské historiografie je příznačné vstřebávání poznatků z mezních oborů (příbuzných společenskovědních, ale i přírodních věd), které se postupně osamostatňovaly ve specializované vědní nebo pomocné disciplíny. Tato interdisciplinarita ústila i do vytváření nových národních i mezinárodních organizací. Zvláště významný je vztah mezi hospodářskými dějinami, sociálními dějinami a dějinami ekonomických učení. Z dalších hraničních disciplín se hospodářské dějiny obohacovaly poznatky z dějin jednotlivých národohospodářských odvětví, podniků a firem, měny a financí, techniky, vědy, historické statistiky, demografie, sociologie a geografie, dějin každodennosti, „gender studies“, s výsledky výzkumů veřejného mínění aj.

Přirazení naší monografie *určitě* do historicky zřejmě zastaralejšího typu „dějin hospodářství“ dovedlo autorku až k tomuto soudu: „*Průchova monografie je převážně materiálově pojatá kniha, v níž analýza dostává pouze minimální prostor*“ (SD/443). S takovou kategorickou tezí mohou autoři (monografie je kolektivním dílem) jen obtížně polemizovat a je třeba ponechat na čtenářích, aby si vytvořili vlastní úsudek. Autoři přitom neskrývají ambici primárně syntetického podání; detailní analýza náleží

8 Přílišná popisnost byla příznačná pro „historickou národohospodářskou školu“, která se rozšířila od poloviny 19. století do začátku 20. století v Německu a ovlivnila i Rakousko.

především do dílčích monografií základního výzkumu pojednávajících o jednotlivých problémech a nikoliv do výkladu tak dlouhého a zásadními změnami oplývajícího období. Právě takový převážně analytický charakter měly četné podkladové práce autorů, napsané a v oponenturách obhájené při přípravě obou dílů Hospodářských a sociálních dějin.

Není bez zajímavosti, že vytváření nové „teorie“ přesmyčkou slov se u A. Doležalové nevyskytuje v případě hospodářských dějin poprvé. Vedle pojmu *hospodářský nacionalismus* doporučovala již dříve zavádět v *ekonomických vztazích v meziválečném Československu* pojem *nacionální ekonomismus* (srv. její článek Národní nebo individuální zájem: případ prvorepublikového Československa, PE 5/2006, s. 675–676).

3. Struktura monografie, periodizace, mezinárodní rámec hospodářského vývoje a vnitropolitické souvislosti

Volba struktury výkladu dlouhodobého vývoje tak složité problematiky, jako jsou hospodářství a sociální sféra, je obtížná a autoři věnovali hodně pozornosti jejímu výběru z možných variant. Výlučně chronologická metoda by vedla k nepřehlednosti a výlučně tematické členění k absenci nebo opakování vnějších a jiných vlivů na hospodářství u každého tématu. Řešení jsme našli v úvodních „svodných“ subkapitolách, pojednávajících o mezinárodních ekonomických a politických faktorech, vnitropolitických okolnostech a o hospodářské a sociální politice včetně jejich regionálních aspektů, zejména překonávání rozdílů mezi Slovenskem a českými zeměmi. Na to pak navazují subkapitoly zaměřené na jednotlivé úseky – vlastnické vztahy, hospodářský mechanismus, dynamiku a faktory hospodářského růstu, národohospodářská odvětví, peněžnictví, vnější ekonomické vztahy, životní prostředí a sociální vývoj včetně různých úseků životní úrovně a sociální struktury společnosti. V řadě případů jsou uvedena i mezinárodní srovnání.

Kritické připomínky autorky recenze (PE/420, SD 439–440) je možno shrnout do dvou bodů:

- Místy dochází k míchání chronologického a tematického členění, v *tematickém členění se ztrácí časová osa výkladu a naopak*. Domníváme se, že v tematických subkapitolách je „časová osa“ zachována, pokud nejde o jednorázové jevy, např. měnové reformy, poválečné migrační přesuny apod.
- *Neúměrný prostor sledování politických dějů. Některé politické události jsou popsány bez zřejmé souvislosti s ekonomickými procesy. Aniž bych chtěla otevřít starou marxistickou otázku o přednosti ekonomiky, je na místě se ptát, proč mezníky, jimiž se lámou kapitoly knihy, jsou mezníky politické. Jako by hospodářství přesně kopírovalo politické procesy, a nevytvářelo vlastní zápletky.*

Autorka nenavrhuje žádné odlišné uspořádání struktury knihy ani jiné mezníky výkladu. Jako mezníky, jimiž jsme „lámali kapitoly knihy“, jsme zvolili léta 1945, 1948, 1968/69, 1989 a 1992. Jsou to všeobecně uznávané historické mezníky, bez

nichž se společenskovední disciplíny včetně hospodářských dějin nemohou obejít, nehledě na to, že všechny byly spojeny s přelomovými změnami hospodářské politiky a ovlivnily i samotný vývoj hospodářství.

Ve „svodných“ subkapitolách je načrtnuta i detailnější periodizace – uvnitř období 1948–68 je to polovina roku 1953, přelom 50. a 60. let a rok 1966 jako nástup k ekonomické reformě; v období 1969–89 pokládáme za zřetelný mezník jen polovinu 70. let, od níž se zvolňuje dynamika růstu až ke stagnaci 1981–82, a další oživení do roku 1989 je jen nevýrazné.

Místo teoretizování o *staré marxistické otázce o přednosti ekonomiky* zkoumáme souvislost mezi ekonomikou a politikou vždy konkrétně. Někdy je zřetelný „primát“ politiky, např. u znárodnění, pozemkových reforem, nástupu ke kolektivizaci zemědělství, zvýšení úkolů pětiletého plánu 1951–52 v důsledku zahraničního tlaku nebo v opatřeních z let 1969 až 1970. Jindy se prolínají politické i ekonomické důvody, a je těžké posoudit, které dominují. Např. přeorientace hospodářské politiky v polovině roku 1953 se odvíjela od politických změn v SSSR i ČSR po smrti J. V. Stalina a negativní reakce veřejnosti na peněžní reformu, stejně jako od vzniklých disproporcí v hospodářství, zpomalení dynamiky hospodářského růstu, chaotického stavu zemědělství a stagnace životní úrovně. Řada politických rozhodnutí vyplynula z hospodářských problémů, což se projevilo při vyhlásování ekonomických reforem nebo vytyčování cílů pětiletok; markantní je to např. ve skromných úkolech sedmé pětiletky 1981–85.

Do mezinárodního rámce vnitřního vývoje ekonomiky zahrnujeme jednak stěžejní politické, resp. mimoekonomické jevy a procesy ve světě, pokud výrazně ovlivňovaly vývoj čs. hospodářství, zejména poválečné uspořádání světa, formování bloků, studenou válku a dalekosáhlé politické události v SSSR i v dalších zemích sovětského bloku až do kolapsu na přelomu 80. a 90. let. Vnější ekonomický rámec tvoří vedle mezinárodních srovnání např. akce UNRRA, Marshallův plán,⁹ hospodářské embargo, integrační proces v západní Evropě, světové krize spojené se dvěma ropnými šoky aj.

V SV/440 recenzentka konstatuje: *Velmi přínosná třetí kapitola, věnovaná dvacetiletí 1969 až 1989, obsahuje tři strany textu (s. 663–666) o mezinárodní politice, mírovém hnutí a odzbrojovacím procesu (přitom se tato pasáž jmenuje „Vnější rámec hospodářského vývoje“), ... ale tak zásadnímu předělu, jakými byly volby v roce 1946, je věnována pouze jedna strana. Obsahem „mezinárodního rámce“ v 70. letech je smlouva se SRN, dále „globální a konečné vypořádání“ všech vzájemných nároků ve smlouvě s Rakouskem (následovalo předání 1 mld. šilinků Rakousku) a „Helsinský proces“, v jehož Závěrečném aktu je nejrozsáhlejší část věnována „spolupráci v oblasti hospodářství, vědy a techniky a životního prostředí“.* Dále pak následuje výklad světo-

9 Lze souhlasit s recenzentkou, že Marshallovu plánu je věnováno hodně místa. Chtěli jsme se vyrovnat i s jeho převažující interpretací v ČR, která není podložena fakty. V době, kdy odstartovala studená válka, nikdo ve vládních kruzích USA vážně nepočítal s poskytnutím pomoci východní Evropě. Ani veřejnost v USA nebyla připravena podpořit rozsáhlou pomoc Evropě. Prezidentu Trumanovi se podařilo prosadit schválení příslušného zákona v Kongresu pod názvem Foreign Assistance Act až po deseti měsících od Marshallovy proklamace.

vého hospodářského vývoje. Vzpomenuté *mírové hnutí* se v textu nevyskytuje, pokud za ně nepokládáme oboustranné výzvy Evropského společenství a Varšavské smlouvy ke zmírnění napětí a spolupráci (s. 665).

Jedna z připomínek je formulována slovy (SD/443): *Málo se tu ukazuje* (u mechanismu řízení v socialistické éře, pozn. V. P.), *jak politicko-ekonomická strategie vyrůstala z ekonomických procesů, které se formovaly už za první republiky*. Určitou návaznost ve státním intervencionismu lze najít, ale porovnání politicko-ekonomické strategie komunistického režimu a první republiky ukazuje naopak zřetelné diskontinuitní rysy.

4. Statistika a různé

Do II. dílu monografie bylo zařazeno 197 tabulek a mnoho dalších číselných údajů je v textu. Recenzentka píše (PE/420, SD/439) *o vynikajícím způsobem zpracovaných tabulkách, ale za slabinu užití statistické metody lze považovat fakt, že stejné údaje nejsou sledovány ve všech obdobích a mění se také sledované vzorky*. Uvádí dále, *že některé statistické údaje jsou ve svém důsledku nepřesné, protože jsou zasazeny do nepřesného historického kontextu*. Tuto poslední, málo srozumitelnou větu, konkretizovala v SD/441 u výzkumů veřejného mínění z let 1946–47 o postojích populace ke znárodnění, dvouletce a závodním radám (míni, že o několik let později by podobné výzkumy mohly dopadnout jinak). Úkolem sociologických průzkumů ovšem je zmapovat stav veřejného mínění v daný moment, kdy nemůže být znám další vývoj, a nelze proto hovořit o nepřesných údajích a nepřesném kontextu. Nebo bychom měli u současných výzkumů čekat, kam se názory veřejnosti posunou během příštích let?

Snahou autorů knihy bylo sestavit statistické řady za celé období 1948–1992. Některé z nich bylo možno převzít z Historické statistické ročenky ČSSR (1985), kde jsou data dovedena do roku 1983, poprvé i za Českou republiku. Po roce 1983 a tam, kde jsme se nemohli opřít o tuto ročenku, jsme konstruovali statistické řady přepočtem z bazických nebo řetězových indexů, pokud metodické změny nebyly tak zásadní, že by napojování indexů vyvolávalo pochybnosti. Všechna léta za čtyřicetileté období se uvádějí jen pro klíčové úseky, jinde se pracuje se zlomovými léty nebo s několikaletými průměry, což je ve statistice běžné zejména u meziročně silně kolísající zemědělské výroby. Jiné přehledy zachycují stav k určitému roku, např. u mezinárodních srovnání, sčítání lidu, domů a bytů, mikrocenzů, údajů o životním prostředí, přehradních nádržích aj. Některé ukazatele konstruovaly statistické orgány postupně, takže je lze sledovat až od momentu jejich zavedení do úřední statistiky.

V knize jsme také poukázali na určité problémy minulé statistiky. Dynamika růstu je zřejmě nadhodnocena, protože u výchozího roku bazických indexů 1948 nebyla pravděpodobně započtena část výroby v soukromém sektoru. Dále to byly změny již dříve publikovaných statistik, kdy nelze vyloučit politickou motivaci. Šlo jednak o následné snížení údajů o přírůstcích některých veličin z období kolem roku 1968 a jednak rovněž o následné zmírňování transformačního poklesu po roce 1989. To lze

prokázat srovnáním ukazatelů z několika po sobě jdoucích ročenek, což vneslo chaos i do statistik orgánů OSN, které se opírají o národní ročenky. Takové vylepšování po rozdělení Československa mělo i zvláštní rys v tom, že na úpravu českých statistik reagovaly obdobně statistiky slovenské, aby se pokles na Slovensku díky českým přepočtům nejevil příliš černě. Příkladem, jak metodická změna může ovlivnit dlouhodobé statistiky, byl přechod na jednosložkový kurz koruny v zahraničním obchodě od ledna 1989. Touto metodickou změnou se zvýšil za jediný rok obrat obchodu z 262 na 432 mld. Kčs, znatelně vzrostl podíl ČSSR na světovém obchodě, došlo k poklesu podílu zemí RVHP na územní orientaci čs. obchodu a SRN se proti roku 1988 posunula mezi našimi partnery z 5. na 2. místo.

Jedna z poznámek A. D. je formulována takto (PE/420, SD/441): *Určitou slabinu spatřuji v tom, že kvantitativní metody se zužují na přehled čísel v tabulkách.* Následuje příklad z dopravy: *Známe počty kilometrů tratí, ale neznáme komfort cestujících.* V našem textu (s. 500–503, 802) lze najít k této otázce dost poznatků: přetrvávání nedostatků v kultuře cestování, nízká průměrná rychlost, zpoždování vlaků; ke zlepšení přispěla elektrifikace tratí a odstranění parní trakce, přestavba nádražních budov, vybavování větších stanic kulturními místnostmi, zkracování doby jízdy (např. Praha–Čierna nad Tisou proti první republice o 5 hodin), modernější typy vagonů, zavádění pantografů od 1961 nebo později expresních vlaků typu Vindobony.

Jiné údaje komentovala A. D. slovy (PE/420, SD/442): *Některé pasáže mohou u dnešního čtenáře vyvolat úsměv: zvýšení doживosti krav z 1800 na 6100 litrů a dovoz jalovic z Kanady.*¹⁰ Čtenáři v recenzi zůstalo utajeno, že jde o JZD Agrokombinát Slušovice, takže bude větu chápat jako údaj za celou ČSSR s podezřením, že má být enormním růstem mystifikován. Koneckonců historie Slušovic po roce 1989 je spíše k pláči než k smíchu, a jak je otázka prosperity Slušovic a následné cílevědomé likvidace agrokombinátu dosud ve veřejnosti živá, potvrdilo zvolení jeho tehdejšího předsedy doc. Čuby v nedávných krajských volbách z posledního místa kandidátní listiny.

Další poznámka: *Opakují se pasáže a formulace (např. při obecných tezích o vzdělanosti obyvatelstva)* (PE/420, SD 439). Shrnutí pokroku ve vzdělanosti obyvatelstva do roku 1968 jsou přitom věnovány pouhé dva odstavce, ale jeho zajišťování v celé školské soustavě je sledováno detailně, podobně jako v následujícím období do roku 1989. Celkový přehled o růstu vzdělanosti na s. 929–932 se nepřekrývá s jinými částmi knihy a obecné teze o vzdělanosti tam nejsou. Další připomínky recenzentky k problematice mezd podle ukončeného vzdělání, vzdělanosti a k hodnocení investic do lidského kapitálu jsou nejasně formulovány a je proto obtížné na ně reagovat.

Četné recenze na oba díly naší knihy, domácí i několik zahraničních,¹¹ byly vesměs pozitivní a pro autory inspirativní. Vedle popisu obsahu monografie se zabývaly hlavně klíčovými nebo spornými otázkami hodnocení hospodářského vývoje. Vyjadřovaly se k periodizaci, vnějším vlivům na ekonomiku včetně účasti v RVHP, posuzo-

10 Pro zajímavost dodáváme, že krávy z předního světového chovu byly převezeny letecky.

11 Např. Tomaszewski, Jerzy: Recenze na I. a II. díl in *Przegląd Historyczny*, Warszawa, roč. 2005, s. 511–513; *tamtéž*, roč. 2010, s. 305–307.

valy možnosti a limity hledání vlastních řešení v podmínkách sovětské dominance, zkoumaly vhodnost některých opatření k povznesení hospodářské úrovně Slovenska. Dále šlo o systémové a strukturální otázky, klady a rizika zvolené sociální politiky, posuzování transformačních opatření po roce 1989 aj. Jsme si také vědomi toho, že s rostoucím časovým odstupem od roku 1989 vyvstává s naléhavostí otázka částečného přehodnocení dosavadních soudů o hospodářských dějinách s přihlédnutím ke zkušenostem polistopadového vývoje, který v hospodářské a sociální sféře přinesl řadu pozitiv, ale i nepříznivých jevů a tendencí.¹²

Ani po důkladné četbě recenzí A. Doležalové jsme v nich neobjevili teoretický přínos k řešení některého z problémů hospodářských dějin. Vedle načrtnutí obsahu monografie se autorka v podstatě omezuje na kritiku, většinou neopodstatněnou, a alternativní interpretace nenabízí. O její neprofesionalitě svědčí i to, že nemalá část výtek vyplývá z toho, že se důkladněji neseznámila s textem knihy a vyhledávala „absenci“ toho, o čem se mohla dočíst.

CONSIDERATION ABOUT SEVERAL QUESTIONS OF OUR MODERN ECONOMIC HISTORIOGRAPHY AND NOTES TO TWO SIMILAR REVIEWS OF THE SAME PUBLICATION BY A. DOLEŽALOVÁ

Václav Průcha, Jeremenkova 4, CZ – 147 00 Praha 4 (pruchavp@seznam.cz)

Abstract

The article is the authors' polemic against the review of their book *Economic and Social History of Czechoslovakia, Volume II 1945-1992*, which was published by Antonie Doležalová in *Politická ekonomie* No. 3/2012. In this context, the article also deals with general issues of economic historiography, particularly with the development and object of investigation of economic history, periodization of the economic development of Czechoslovakia after World War II, external and internal impacts on the economy, construction of statistical data and terminological problems.

Keywords

economic history, social history, economic policy, economic statistics

JEL Classification

N01, N24

---

12 Z otázek vzpomenutých v recenzi (PE/421) by se to týkalo např. porovnání racionality centralizované soustavy majetkového a zdravotního pojištění s dnešním rozbujelejším systémem institucí tohoto pojištění.